

FATA MÁRTA

Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917-1933)

Magyarország 1989/90-ben fordulóponthoz érkezett. Ez szükségessé teszi, hogy számos dolgot újra átgondoljunk: az európai értékrendet és a közép-európaiság ismertetőjegyeit, valamint a nemzeti lét feltételeit ebben a nemzetiségi ellentétekkel és gyűlölködéssel telített kelet-közép- és délkelet-európai térségben. A nemzetiségi együttélés megoldására a Kárpát-medencében számos javaslat született, a sok közül az egyik a magyarországi német Bleyer Jakabtól a 20. század első felében.

Bleyer koncepciójáról és politikájáról már életében heves vita folyt, amely mind a mai napig tart. A kutatás legfőbb hiányossága, hogy a magyarországi belpolitikai fejlődést és a magyar-német viszonyt nem vette kellőképp figyelembe, és nem dolgozta fel mélyrehatóan sem a Weimari Köztársaság nemzetiségpolitikáját, sem a magyarországi német nemzetiség belső fejlődését. Figyelmen kívül hagyta azt a szellemi világot is, amelyben Bleyer élt, és amely politikáját nagymértékben formálta.

Magyarország egyes német csoportjai (svábok, erdélyi szászok, német városi polgárság) 1918 előtt nem alkottak szilárd közösséget. Többé-kevésbé zárt és egymástól földrajzilag távol eső régiókban éltek. Mivel nem volt közös gazdasági egységük és történelmi tapasztalataik, akárcsak beilleszkedésük az új hazába jelentős különbséget mutattak fel, egységes német társadalmi tagozódás sem alakulhatott ki. De maguk a svábok is - a német parasztok és kézművesek 18. században kialakult csoportja - zárt régiókban éltek, amelyek elsősorban tradícióikban és gazdasági viszonyaikban különböztek egymástól, és semmiféle kapcsolatot nem tartottak fenn egymással. Ez az elszigeteltség határozta meg a svábok életmódját is, amely a 18. és 19. században a nemzetek és a nemzetiségek egymás mellett való életét jellemezte a magyar nemzeti államban és a nemzetek feletti - egyben német és így bizonyos fokig védelmi funkciót betöltő - Habsburg Monarchiában.¹

Az osztrák-magyar kiegyezésig 1867-ben a svábok nemzeti fejlődését lényegében szociális és gazdasági tényezők gátolták, 1867 után pedig a magyar önálló államiság, amely az egy, egységes és oszthatatlan magyar nemzet eszméjén alapult. Más volt azonban a helyzet a történelmi Magyarország délkeleti peremvidékein. A többségében idegen nemzetiségű polgárság számára ott a magyar gazdasági érdekek és a magyar nyelv monopolizálása a magyar nacionalizmus megjelenését jelentette. Így amikor a mezőgazdaság az 1870-es években a tengerentúli konkurencia miatt súlyos válságba került, elkezdődött a gazdasági és vele együtt a dél-magyarországi németek politikai szerveződése. A mozgalom gazdasági egyesületek alapításával indult, majd megjelentek a német nemzeti (deutschnational) újságok, és végül megalakult a Magyarországi Német Néppárt. A svábok politikai mozgalma azonban 1918-ig lényegében a Bánátra korlátozódott.²

Magyarország belső területein a 18. és a 19. században bevándorolt német parasztok és kézművesek, valamint a már szinte őshonosnak számító német városi polgárság között semmiféle etnikai közösségvállalás nem alakult ki az új hazába való beilleszkedésük különbözőségei miatt. Nem lehetett szó a paraszti érdekeknek a polgárság általi képviseléről sem, mivel a polgárság érdekei már a középkor óta, de legkésőbb az új kapitalista szektorok kialakulásától, a magyar érdekekkel szorosan egybefonódtak. Így a

svábok saját érdekképviselet nélkül a magyar nacionalizmus tárgyává váltak. Bár a Szent Korona országainak egységét a magyar nacionalizmus nem kulturális és nyelvi, hanem történelmi és állami érvekkel indokolta, az állami egység a magyar államnemzeti felfogás alapján - amely a 19. század negyvenes éveitől fogva egyre inkább uralkodóvá vált - csak a nemzetiségek külön jogainak megszüntetésével és a magyar állami nyelv bevezetésével tűnt elérhetőnek.³

I.

A svábok érdekében az első világháború alatt Bleyer Jakab, a budapesti germanisztikai tanszék professzora emelt szót. Bleyer, mivel tartott attól, hogy a svábok az iskolai és kulturális viszonyaik miatti elégedetlenségükben a többi nemzetiség példáját követve az államnemzet ellen fordulnak, 1917-es programjában a svábok és a magyarok szerinte szükséges együttélésének lehetőségeit kereste. Elképzelését a katolikus hitében gyökerező konzervativizmusa a magyar politikai nemzethez való lojalitása határozta meg. Bleyer első maradandó szellemi élménye a Szent István Birodalom egysége és a keresztény Nyugathoz való tartozása volt, amely szerinte a magyarságot szellemileg és politikailag a Habsburg Monarchiában élő németességgel kötötte össze. Ennek a meggyőződésnek alapján kereste a sváb vidéki népesség etnikai és kulturális problémáinak megoldását.⁴ Bleyer szükségesnek tartotta a többség (magyarok) és a kisebbség (svábok) közötti kiegyezést gyakorlati megfontolásból is, elsősorban a németek szétszórt településrendje és történelmi tapasztalatai miatt. A németesség (polgárság és parasztság) fennmaradása teljes egészében a magyarok sorsának függvénye, ezért a németesség elsődleges feladata a magyar állam fennmaradásának elősegítése. A magyar-sváb érdekközösség azonban csak akkor működhet súrlódásmentesen, vélte, ha a sváb parasztság, amelyet összeköt a közös származás, kultúra és történelem, megőrizheti német nemzeti jellegét.⁵ Az erdélyi szászok német nemzeti koncepcióját mint a sváb probléma megoldását Bleyer elutasította. Nem jósolt annak esélyt az ország belső területein erősebben ható centralizmus miatt, de nem látta alapját sem biztosítva, mivel a svábok sem nemzeti-kulturális identitástudattal nem rendelkeztek, sem pedig egységes etnikai és szociális csoportot nem alkottak.⁶ Bleyer koncepciójában az a „hungarus” álláspont tükröződött, amelyik a svábokat állam- és alkotmánypatriotizmusi értelemben a magyar nemzet részének, etnikai-kulturális értelemben pedig a német kultúrközösség részének tekintette. E kettős elkötelezettség az állammal és etnikummal szemben határozta meg Bleyer egész további politikai tevékenységét. 1917-ben így írt erről Neugeboren Emilhez, erdélyi szász képviselőhöz: „Senki sem szeretheti jobban németességét vagy magyarságát, mint ahogy én szeretem mind a kettőt (...). Ebben nincs semmi perverzitás (...) mint ahogy nincs az apa és anya iránti szeretetben sem. Sohasem tudtam, hogy kettőjük közül melyiket szeretem jobban, és legfőbb vágyam mindig az volt, hogy kölcsönös szeretetben és megértésben éljenek (...)”⁷

II.

Az első világháborút lezáró békeszerződések a németek által lakott területeket öt állam között osztották fel. A Magyarországon maradt németek száma két millióról 500000-re csökkent, és aránya az össznépességhez viszonyítva 9,7%-ról 6,9%-ra esett vissza. A svábok nyelvi-kulturális jogaiért meghirdetett program nem veszített aktualitásából Magyarország feldarabolása után 1920-ban sem. Bleyer programja, amely

a svábok szerveződését és emancipációját tűzte ki célul, szükségesebb volt, mint bármikor azelőtt, de egy német tömegmozgalom megindításának mind külső, mind belső feltételei rendkívül kedvezőtlenek voltak.

A revizionista Magyarország nem volt érdekelt abban, hogy a nemzetiségeket és mozgalmait erősítse.⁸ A magyar közvélemény a nemzetiségeket tette felelőssé az ország feldarabolásáért, és úgy tekintett rájuk, mint a magyar külpolitikai célok zavaró tényezőjére. A jobboldali radikálisok nyíltan egy etnikailag homogén Magyarországot hirdettek meg, de a legtöbb konzervatív politikus is indokoltnak látta Trianon után az asszimilációs politika folytatását.⁹

Bleyer, szociális és kulturális szempontból elemezve a németiséget, továbbra is jogosnak tartotta „paraszt-politikáját”, mivel a németiség súlypontja az új határokon belül még inkább a falvakra helyeződött. A németek több mint 80%-a vidéken élt, és többségük a mezőgazdasági szektorban dolgozott. A német parasztság szociális és tulajdonviszonyait tekintve bizonyos fókig előnyben volt a magyarokkal és más nemzetiségekkel szemben. Kedvezőbb helyzetüket mindenekelőtt fejlettebb termelési módszereiknek, magasabb termelési produktivitásuknak és törzsöröklési szokásaiknak köszönhetően. Azonban a német agrárnépesség 57%-a törpe- és kisbirtokosként kevesebb mint 5 hold földtulajdonnal rendelkezett, amely nem volt elegendő a létfenntartáshoz, ezért napszámosként és kézművesként kiegészítő gazdálkodást folytatott vagy elvándorolt. Bleyer meglátása szerint a sváb falut a századforduló óta a szociális szakadék és annak következménye, az akkulturáció jellemezte. A jómódú parasztok svábságukat (nyelvjárásukat, viseletüket és szokásaikat) egyre inkább nevelésnek találták, és a magyar középosztály életmódját és annak nyelvét tartották követni valónak. Ezzel szemben a legszegényebbek, akik a faluból való elvándorlásra kényszerültek, értéktelennek és feleslegesnek tartották nemzetiségi hovatartozásuk megvallását és ápolását.¹⁰

A viszonylagos jobb gazdasági helyzet és a német/sváb értékrendben fontos szerepet játszó elemi iskolai képzés következtében a németek iskolai és kulturális körülményei kedvező képet mutattak. A 18. századtól a zsidók mellett a németek voltak Magyarországon a legképzettebb népességcsoport. A századfordulótól kezdve azonban mindinkább elvesztették e kedvező helyzetüket az iskolai képzés terén, amely egyben a sváb identitástudat kialakulásának lehetőségeit is megakadályozta.¹¹

1919 és 1945 között a kedvezőtlen feltételek ellenére is megkezdődött a magyarországi németek szociális csoporttá szerveződése. A folyamatot elősegítette az első világháború idején a birodalmi németek és a magyarországi németek találkozása a fronton és a hátszágban. Egy német „népi érzés” tört magának utat,¹² amelynek következtében a trianoni Magyarország területén élő sváb parasztok első alkalommal követelték a községi önkormányzatot és az anyanyelv használatának újbóli bevezetését az iskolában, templomban és az alsó szintű közigazgatásban.¹³ A feléledt sváb öntudat szószólói a sváb származású németek, részben a magyar középosztály tanult tagjai, részben pedig a kispolgárság képviselői lettek, akik Bleyernek a magyar állam iránti lojalitás-nyilvánítása révén a magyar-német kettős identitást minden belső konfliktus nélkül vállalhatták.¹⁴

Bleyer a svábok szociális emancipációjának feltételeit gazdasági, kulturális és politikai központok felállítása révén vélte megvalósíthatónak. A német mozgalom első szakaszában a gazdasági problémák megoldása állt. A parasztok legszegényebb rétegei

számára kereste a kiutat egy tervezett földreformmal és saját német termelő- és értékesítő szövetkezetek megalakításával.¹⁵ A mozgalom vezetői a gazdasági javulástól a parasztok megerősödésén kívül egyben a német mozgalom önálló finanszírozását is remélték.¹⁶ Az igyekezet azonban nem vezetett eredményre, egyrészt mivel a német parasztság a világgazdasági válság bekövetkeztéig 1931-ben nem volt etnikai alapon gazdasági célokért szervezhető. Másrészt a német mozgalom belső erői gyengének bizonyultak ahhoz, hogy a parasztságot a kulturális egyesületeken túlmenően még gazdasági szervezetekben is tömörítsék.¹⁷

A kulturális központ szerepét az első években az 1921-ben alapított „Sonntagsblatt” vette át. A lappal Bleyer egy olyan orgánumot hívott létre, amely néhány hónap alatt a svábok központi intézményévé, érdekek és jogsegély-szervezetévé vált. 1922-ben a szerkesztőségnek a gazdasági tanácsadó iroda mellett egy jogi irodát is fel kellett állítania a parasztok ügyeinek képviselőjére. Ezért számíthatott az újság a magát svábnak valló értelmiség támogatásán túlmenően a parasztok anyagi áldozatára is. A svábok belső erőit első ízben az újság pénzügyi nehézségei mobilizálták. Egyben ez volt első közös élményük is. Megelégedéssel töltötte el a parasztokat, hogy a lap fennmaradását sikerült biztosítani és így valamit a közös céljukért tenni.¹⁸ A türelmes svábokból 1919 és 1922 között lassan egy cselekvő közösség formálódott, amely egyre erőteljesebben követelte iskolaszékeiktől és plébánosaitól az anyanyelv bevezetését az iskolában és a templomban.

A németek jogaiért 1919 és 1921 között több politikai irányzat, illetve párt szállt síkra. A szociáldemokraták a német nyelvű ipari és bányamunkásokat tömörítették, míg a Bleyer által alapított Német Kereszténypárt és Gündisch Guido Német Polgár- és Parasztpártja elsősorban a sváb agrárnépességet és a magyar középosztály sváb származású tagjait igyekezett egységbe fogni. Az úgynevezett „magyaronok” (a német asszimiláció hívei Steuer György körül) és a német nemzeti gondolkodásúak (többnyire a Magyarországon maradt erdélyi szászok képviselői Gündisch körül) között Bleyer pártja a középutat képviselte, amelyet minden irányból támadtak. Míg a közeledés a szociáldemokraták és Bleyer, illetve a „magyaronok” és Bleyer között elképzelhetetlen volt; addig a magyar kormány és a budapesti német követség különböző céllal ugyan, de eredményesen azon dolgozott, hogy a „szász” és a „sváb” irányzatot egyesítse.¹⁹ A német mozgalomhoz szükséges belső egység az 1920-as parlamenti választások után jöhetett létre, amelyből Bleyer pártja került ki győztesként, és amely által Bleyer vezető szerepe a német mozgalomban elismerést nyert.

A német mozgalmat 1919 és 1921 között pozitív külső feltételek segítették. Addig, amíg még némi reménység adódott a magyar állami integritás megőrzésére, illetve a határrevízióra, Magyarország a Kisebbségi Minisztériummal Bleyerrel az élen, Bleyer kisebbségi törvényével - amely a nemzetiségi nyelvek egyenjogúsítását tűzte ki célul -, valamint a nemzetiségi pártok működésének engedélyezésével példa értékű nemzetiségi politikát folytatott. E politika nyilvánvaló célja az volt, hogy mind a győztes hatalmakat, mind a Magyarországtól elszakadt nemzetiségeket meggyőzze a megváltozott magyar nemzetiségi politika őszinteségéről.²⁰

III.

A liberális nemzetiségi politika csak rövid epizódnak bizonyult, amely a trianoni békeszerződés aláírásával és a soproni népszavazással véget ért. Bleyert elbocsátották miniszteri tisztségéből, a Kisebbségi Minisztériumot feloszlatták, a nemzetiségi törvényt

eltörölték, és Bleyer pártját kiszorították a parlamentből. 1921 után a politikában gyakorolt nagyvonalúságot felváltotta az asszimiláció. Bleyer megsemmisülni látta addigi munkáját, és politikai programját, a német etnikumhoz és a magyar nemzeti államhoz való lojalitást egyre kevésbé vélte megvalósíthatónak. Segítséget a svábok nemzeti létének megőrzéséhez, úgy látta, csak Németországtól várhat, ahol a keleti területek elvesztése következtében egyre inkább megnőtt az érdeklődés a határ menti (Grenzlanddeuschtum) és a külföldi németiség (Auslanddeuschtum) iránt.

Bleyer politikai felfogásában a német népközösség gondolata - Bleyer második alapvető szellemi élménye - 1922-23-ban megerősödött. A német népközösség alapját az etnikai összetartozás képezte, amely éppen a Wilson által meghirdetett önrendelkezési jog - az első világháború utáni új európai rend nemzetközi vezérével - által mind a győztesek, mind a vesztesek körében egyaránt felértékelődött. E gondolattól vezérével fejtette ki Bleyer elsőként a külföldi német kisebbségi politikusok közül a német kormánynak egy szoros politikai, kulturális és gazdasági kapcsolat szükségességét Németország és a külföldi németiség között, hogy a külföldi németiség hagyományos kulturális és az 1918 után felértékelt politikai közvetítő szerepét betölthesse, és így a német kisebbségek etnikai fennmaradását az őket befogadó országokban legitimálhassa.²¹

A magyar kormány által tolerált és német részről támogatott magyarországi német mozgalom 1924 és 1933 között jelentős lépést tett előre az önszerveződésben. 1918-ban összesen 116 német tanrendű iskola működött, 1933-ban 47 A-típusú német, 134 B-típusú vegyes tannyelvű és 273 C-típusú, azaz magyar tannyelvű iskola, ahol a német anyanyelvet tantárgyként tanították.²² 1933-ban a német iskolás korú gyerekek 92%-a tanult a kisebbségi iskolatípus valamelyikében. A magyar kormány- és megyei hivatalokkal való harc után sikerült az anyanyelvi oktatás legszükségesebb feltételeit is biztosítani, így a tanárok képzését és a német nyelvű iskolai könyvek megjelenítését. A kisebbségi iskolatípusok működését elemezve azonban megállapítható, hogy sem az egynyelvű német iskola, sem pedig a vegyes B- és C-típusú iskola nem tudta az asszimilációt megállítani, legfeljebb csak lassíthatta azt.

Az 1924-ben a magyar közvélemény heves ellenállása dacára is sikerült a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet megalakítani, amelynek fő feladata az volt, hogy a svábokat nyelvi és kulturális jogaikért szervezze és mozgósítsa. Az egyesület a német párt megszűnése után a politikai központ szerepét is át kellett hogy vegye, s így a mozgalom motorja lett a kisebbségi rendeletek végrehajtásáért folytatott küzdelemben. A falusi lakosság kulturális és műveltségi szintjének emelésére és a helyi egyesületi munka vezetésére szakosztályokat hoztak létre. 1918 előtt a trianoni Magyarország németek által lakott területein bár működtek olvasóköri és polgári kaszinók, de egy sem vállalta fel a német anyanyelv és kultúra ápolását. 1933-ig a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület 186 helyi szervezetében 12000 tagot számlált, ami a német lakosság 2,4%-át jelentette.²³ Az egyesület tömörítette a magát németnek valló polgári és paraszti származású intelligenciát is, és egyben a felnövekvő fiatal sváb generáció iskolája volt.

Ha abból a szempontból vizsgáljuk az egyesület befolyását, hogy milyen hatással volt a németiség fennmaradására, megállapíthatjuk, hogy az asszimiláció nagyrészt azokra a településekre volt jellemző, ahol nem működött az egyesületnek a helyi szervezete.

A belső integrációs folyamat nem volt egyenletes, azt mindig a külső viszonyok szabták meg; a magyarországi belső fejlődés, a németországi kisebbségi politika és a német-magyar kapcsolatok.

A magyarországi belső fejlődésre, az ország politikai és gazdasági konszolidációjára a Trianon által kiváltott trauma erősen rányomta bélyegét, amely nemcsak a politikai kultúrát deformálta, hanem a kisebbségi politikát is negatív irányban befolyásolta.

1921 és 1924 között a politikai és gazdasági konszolidáció időszakában a miniszterelnök, gróf Bethlen István - legmagasabb szinten a kisebbségi politika egyedüli irányítója - késznek mutatkozott arra, hogy a német kívánságoknak eleget tegyen. Erre mutatott a kisebbségi rendelet kibocsátása és a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület működésének engedélyezése. A Bethlen-kormány tisztában volt azzal, hogy Magyarország politikai és gazdasági mozgástere igen behatárolt, és hogy taktikai okokból is engedékenynek kell bizonyulnia a kisebbségekkel szemben. Mivel azonban a kormány ezt a politikáját nem képviselte következetesen, nem tudta a közvéleményt pozitív irányban befolyásolni. A magyar közvélemény hevesen ellenezte a kisebbségi rendelkezéseket - bár azok a Magyarországra is kötelező kisebbségi szerződés alapján születtek -, és nem támogatta egy olyan mozgalom engedélyezését, amelynek célja a német kisebbség fennmaradása volt.²⁴

Az első világháború után Európa legnagyobb etnikai kisebbsége 6 millió fővel a német lett. Németországnak 1918 után így képviselnie kellett az elszakított németek érdekeit, de a külföldi németek is Németországtól vártak védelmet az őket befogadó új kisállamok nacionalizmusával szemben. A német kormány ezt a központi szerepet csak a súlyos bel- és külpolitikai problémák leküzdése után 1923/24-ben tudta felvállalni. A „védelmi munka” fő célja 1930-ig a külföldi németek gazdasági és kulturális fejlődésének erősítése volt. A külföldi németekre úgy tekintettek, mint Németország és az őket befogadó államok közötti természetes hídra. Azonban közvetítő szerepüket már Gustav Stresemann német külügyminiszter annak a külpolitikai célnak rendelte alá, amely Németországot politikailag bénult és elszigetelt helyzetéből akarta kiszabadítani.²⁵

A magyarországi német kérdés első terét a berlini Külügyi Hivatal 1923-ban dolgozta ki. A Külügyi Hivatalban egyetértettek a magyarországi németeknek az anyanyelv szabad használata és a kulturális szervezetek felállítása érdekében tett követeléseikkel, és támogatták a német kisebbséget a magyarosítási törekvésekkel szemben, hogy ezzel is megerősítsék a német befolyást Magyarországon egy esetleges francia propagandával szemben. A magyarországi németek politikai szerveződését azonban nem kívánták. A német kormány minden olyan, a magyarországi németek érdekében gyakorolt befolyást el akart kerülni, amely a magyar belpolitikába való beavatkozásnak minősülhetett volna, és ezzel a birodalmi német céloknak árthatott volna.²⁶ A magyarországi németek gazdasági szerveződését sem tartották Berlinben szükségesnek, mivel a magyarországi németek gazdasági és szociális helyzetét a többi kelet-európai országokban élő németekéhez viszonyítva nem látták veszélyeztetve.

1924 és 1931/32 között Magyarország, akárcsak Németország felmérte politikai mozgásterének határait. Magyarország 1928-ban nyíltan meghirdette az aktív revíziós politikát, és még inkább érdekelt volt a Németországgal való együttműködésben. Szükségessé vált az együttműködés Németországgal gazdasági téren is, mivel a magyar mezőgazdaság a már 1928-ban elkezdődött agrárválság miatt egyre inkább rákényszerült a német felvevő-piacra.²⁷ Németország azonban elhatárolta magát mind a gazdasági megállapodástól, mind a kisebbségvédelmi együttműködéstől. Stresemann a magyarok nyílt revizionista politikáját a német külpolitikai célokra veszélyesnek ítélte meg, mivel

Németország nemcsak az elveszett területeket, hanem régi hatalmi pozícióit is szeretne volna visszanyerni a közép- és délkelet-európai térségben. Egy egyoldalú magyar orientáltságú politika Stresemann szerint veszélyeztette volna ezeket a terveket a kisantant országokban.²⁸ Az aktív délkelet-európai politika megindítása felvetette egyben a német kisebbségek kérdését is, annál is inkább, mivel az a stresemanni politika, hogy Németország a német kisebbségek érdekeit a Népszövetség előtt képviselje, zsákutcába jutott. A német és a magyar kormány között 1930-ban elkezdődött tárgyalások a nemzetiségi kérdésben nem vezettek kézzelfogható eredményekre. Ezt nemcsak a Bethlen-kabinetet felváltó Károlyi-kormány francia orientációja akadályozta, hanem a németeknek és magyaroknak a kisebbségi kérdésben elfoglalt álláspontja is. A német felfogás a magyartól eltérően az etnikumot részesítette előnyben. Ennek értelmében a magyarországi németekre is mint a német kultúrnemzet részére tekintettek. Magyar részről ez a sváb kívánságok visszautasítását váltotta ki, mivel a magyarok továbbra is a kisebbségeket tették felelőssé a Szent István Birodalom feldarabolásáért, és mozgalmukban változatlanul szeparatista törekvéseket láttak.²⁹

Bleyer kényszerű lavírozása a német és a magyar kormány között népcsoportja érdekében 1928 után egyre nehezebbé vált. Egyfelől az aktív német kisebbségi politika, másfelől a német-magyar kapcsolatok elhidegülése következtében a magyarországi németiséget súlyos csapások érték. A magyar parlamentben és sajtóban a németellenes jelszavak egyre hangosabbá váltak; és a megyei politikusok ellenállása a német egyesülettel szemben, valamint a katolikus egyház elutasító magatartása az anyanyelvi oktatás terén egyre erősebb lett.³⁰ Bleyer nem tudta terveit keresztülvinni. Az iskolai és egyesületi ügyek akadoztak, és egy a Bleyer jelöltjeiből álló parlamenti frakció sem jött létre.

IV.

Az 1932/33-ban mind Németországban, mind Magyarországon bekövetkezett jobboldali radikális fordulat a magyarországi német mozgalom harmadik szakaszában új körülményeket teremtett. Budapesten Gömbös Gyula, az egykori fajvédő személyében, a magyarosítás ismert képviselője jutott hatalomra. Amíg Bleyer a közös polgári-konzervatív világnézet alapján együtt tudott dolgozni Bethlennel, addig a jobboldali radikális Gömbössel szemben tehetetlennek bizonyult. Bleyer a politikai életből való visszavonulás gondolatával foglalkozott, de végül mégsem tudta a felelősséget vállalni azért, hogy utat engedjen a radikális irányzatnak mozgalmán belül, és ezzel kockára tegye a nehezen kiharcolt eredményeket. Ezért kezdett tárgyalásokba az új német kormányval.³¹ A nemzetiszocialisták felismerték a stresemanni külpolitika szükségességét, és kiegészítették azt a saját hegemóniára való törekvéseikkel, amelynek célja a jövőbeni német gazdasági érdekszféra tagállamainak politikai irányítása volt. 1933-tól kezdve, amikor Németország egyre nyilvánvalóbb célja a határrevízió és a Kelet-Európában elfoglalt gazdasági, valamint politikai hatalmának megerősítése lett, megkezdődött az átértékelés a külföldi németeknek a német külpolitikában játszott szerepéről is. Feladatuk már nem a közvetítésben, hanem ehelyett a német érdekek kiszolgálásában volt.³² E politikai felfogás értelmében a német kisebbségek elvesztették önállóságukat, és a hatalompolitika eszközévé váltak.

A nemzetiszocializmus által meghirdetett népiség-gondolat (Volkstums-gedanke) a külföldi németeket azzal a reménnyel töltötte el, hogy Németországtól a jövőben

hathatósabb védelmet kapnak az őket befogadó államok nacionalizmusával szemben. Ezzel magyarázható az a tény, hogy Bleyer is, aki bár önmaga a nemzetiszocializmust elutasította, a Gömbös-kormány politikájával szemben az NSDAP-nál kereste a megoldást. Gömbösnek azonban sikerült a Hitlerrel való találkozásánál Bleyert háttérbe szorítania, és a magyarországi német mozgalomban elfoglalt pozíciót gyengítenie, amikor a birodalmi kormánnyal közvetlen kapcsolatban egyezett meg a kisebbségi kérdést illetően.³³

A magyar álláspont megmerevedésével a kisebbségi kérdésben kiéleződtek a német mozgalom belső ellentétei. A „magyaronok” igyekeztek kiegyezni a kormánnyal és így megszerezni a mozgalom irányítását, míg a nyugat-magyarországi németek keményebb kurzust követeltek a kormánnyal szemben. A magyarországi németeknél a harmincas évek elején bekövetkezett generációs váltás következtében a kezdeményezés 1933-ban már a fiatal sváb értelmiség kezében volt, akik közül nem kevesen éppen Bleyer törekvéseinek köszönhetően Németországban tanultak, és az ottani politikai változásokért, valamint az új, népi gondolatokért lelkesedtek.³⁴

A német mozgalom belső fejlődési folyamata éppen a harmincas években érte el első csúcspontját, amikor a német kisebbség mind Magyarországon, mind Németországban a revizionista és hatalmi politika eszközévé vált. Ez a német mozgalommal és annak céljaival - amelyben a nyelv mint az etnikum általánosan elfogadott és legfontosabb hordozója, játszotta a főszerepet - való visszaéléshez vezetett. A kül- és belpolitikai feltételek nem kedveztek a magyarországi németek csoporttá szerveződésének. A védelmi harcban a németek saját szociális erejükre voltak utalva, és maguknak kellett a szükséges gazdasági és szervezeti kereteket megteremteni. A mozgalom gyengeségét és hiányát jelezte az a tény, hogy a magyarországi németek belső ereje e feltételek megteremtéséhez nem bizonyult elégségesnek, amiért is Németország finansziális és politikai segítségére voltak utalva. Szervezeteik, amelyeket ezért a defenzíva jellemzett, Bleyer életében sem a mozgalmat, sem az emancipációs folyamatot nem tudták átütő sikerre vinni, noha a statisztikák a svábok mozgósítását és közvetett módon a sváb identitás erősödését jelezték.

V.

A németek integrációs folyamatának meghatározó tényezője Bleyer személyes áldozatkészsége volt. Bleyer politikai felfogása már 1917-ben kialakult, még mielőtt bekapcsolódott volna a nemzetiségi politikába. Egy bácskai sváb parasztcsalád fiaként szinte beleszületett a nemzetiségi problémába, amelyet a svábok állampatriotizmusa és a bácskai soknemzetiségű tolerancia jellemzett.

A részben tradicionálisan sváb, részben tudatosan befogadott konzervatív életszemlélet alapján Bleyer a 19. századi „hungarus” állampatriotizmusának haladó hagyományait követte, mely szerint az ország történeti egysége a nemzetek és nemzetiségek közös alkotmányán, közigazgatásán és kultúráján alapult. Ezen meggyőződés alapján küzdött Bleyer a nem magyar nyelvek és kultúrák elismertetéséért, ami nem állt szemben az adott politikai keretek elfogadásával, azaz a magyaroknak a Kárpát-medencében való történeti és politikai szupremáciájával, valamint a magyar nyelv vezető szerepével.

Bleyer egész életét a nemzetek és nemzetiségek harmonikus és alkotó együttélésének útkeresése jellemezte. Tudományos munkásságában éppúgy, mint

politikájában az értelem, a tolerancia és az egyenjogúság általános érvényű elveinek igyekezett érvényt szerezni. A nemzetiségi kérdés megoldására tett konstruktív javaslatai 1919/20-ban, többek között a szlovák autonómia-tervezet és a nemzetiségi törvény, alkalmasak lettek volna arra, hogy a Duna-menti népek békés együttélését hosszabb időre biztosítsák.

A liberális nemzetiségi politika meghiúsulása után, amikor Bleyer elvesztette azt az illúzióját, hogy a magyar államhoz való lojalitást a magyarországi német kisebbségi identitással egyenrangúan és tartósan összekapcsolhatja, egészen a magyarországi németek érdekeinek képviselője felé fordult. Ettől fogva 1933-ban bekövetkezett haláláig a kisebbségi politika volt számára elsődleges, amely azonban nem jelentette az államalkotó nemzettel való megegyezés feladását. Bleyer továbbra is a békés együttélést kereste, miközben a német kisebbséget egy cselekvőképes kisebbséggé akarta formálni, amely így a természetes politikai, gazdasági és kulturális híd szerepét tölthette volna be Magyarország és Németország között.

Bleyer pragmatikusan gondolkodó politikus volt, akit az eredmény jobban érdekelt, mint az elmélet. Ezért utasította el az etnikai hovatartozásnak az európai német kisebbségek által általánosan elfogadott szubjektív ismertetőjegyeit, és hangsúlyozta ezzel szemben az etnikum objektív jegyeit, amelyek véleménye szerint a kisebbségi csoportok tagjainak közös nyelvében, élet-módjában és egyéniségében jutottak kifejezésre. Ez utóbbit pedig a magyar állam fejlettségi szintje, nagysága, szociális szerkezete és politikai beállítottsága határozta meg.

Bleyer sváb „külön útja” nem talált megértésre sem Magyarországon, sem pedig Németországban, mivel mindkét államban a legtöbb politikus saját nemzetállami egoizmusának foglya volt. Bleyer politikája az állammal és az etnikummal szembeni kettős elkötelezettsége miatt csődöt mondott, mivel mind Magyarország, mind Németország a kisebbségeket revíziós és hatalmi politikájának szolgálatába állította. Bleyer felismerte a feloldhatatlan ellentétet az abszolút lojalitást követelő német és magyar nacionalizmus között, és az önkéntes beolvadás és szembenállás közül, a véleménye szerint egyformán rossz megoldások közül, a Németországhoz való fordulást választotta, hogy így biztosítsa a magyarországi németek fennmaradását. Tudta azonban, hogy a radikalizálódás nem vezethet megoldásra, mert a katolikus-konzervatív beállítottságú svábok a Németországhoz való fordulást a magyar állammal való szembehelyezkedés árán nem tolerálják.

A politikai csatározásba belefáradva és a helyzet reménytelenségét látva Bleyer végül is feladta a sváb „külön utat”, és besorolta a magyarországi német kisebbséget az európai német kisebbségek közösségébe. Bár politikusként zsákutcába jutott, sikerült elindítania a magyarországi németek emancipációs fejlődését.

Nem volt hibátlan persze sem maga az ember, sem pedig koncepciója. Mindenekelőtt a parasztságra és annak nyelve és kulturális problémáira koncentrált politikája - Bleyer családi és szociális helyzetéből kifolyólag - róható fel legfőbb hiányosságaként, amely erősen behatárolta a német mozgalom lehetőségeit. De senki más nem vette fel a napi küzdelmet a magyar viszonyokkal olyan bátran és önfeláldozó módon, mint éppen ő, és senki más nem tudta magatartásával és személyes sorsával jobban összefogni a svábokat, mint éppen ő. Gratz Gusztáv, Bleyer harcostársa és a Magyarországi Német Népművelési Egyesület elnöke írta róla: Bleyer szenvedélyesen tudott hinni saját politikai eszméiben, és fizikailag szenvedett, ha valahol nem tudta

elképzeléseit valóra váltani. „Számára a politika nem holmi pingpongjáték volt, ahol a labda ide-oda repül, és ahol az ember nem különösebben boldog, ha nyer, és nem szenved túlzottan, ha veszít. A labda saját maga volt, őt magát érte minden ütés.”³⁵ Bleyer magyar hazafi volt, aki mind a nyugat-magyarországi határvitában Ausztriával, mind a kisebbségi kérdésben Magyarország pártját fogta, és a magyar nemzeti célok és érdekek védelmében lépett fel. Saját kisebbségpolitikai koncepciójával is állami, nem pedig nemzeti patrióta magatartást képviselt. Nemzetfogalma, amely az etnikumok történelmi-földrajzi összetartozásának érzésére és a magyar államban való egyenjogúságára épült, 1919-ben közvetlenül, utána közvetett módon a magyar politika reformját célozta meg. Az ezen nemzetfogalomra épülő kisebbségi koncepciót ugyanis csak az uralkodó magyar szellemi és politikai gondolkodás megváltoztatásának és a magyar társadalomnak a sovinizmustól és politikai revansizmustól való elfordulásának feltétele mellett lehetett volna megvalósítani.

Bleyer igazságos és egyben modern választ adott a kisebbségi probléma megoldására, amikor az ország pozitív történelmi hagyományaiból és a reális feltételekből indult ki, és amikor a nemzeti és nemzetiségi követeléseknek egyaránt meg akart felelni. Emiatt szűk látókörűnek, apolitikusnak, sőt régimódinak és túlhaladottnak aposztrofált útkeresése, hogy kiegyensúlyozott és termékeny kapcsolatot teremtsen államnemzet és kisebbség között, volt a bleyeri koncepció és politika máig is modern és aktuális jellemzője.

Jegyzetek

- 1 Vö. Pukánszky, Béla: *Német polgárság magyar földön*. Budapest 1941.; Bellér, Béla: *Kurze Geschichte der Deutschen in Ungarn bis 1918*. Budapest 1986.
- 2 Senz, Igomar: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg*. München 1977, 51. és köv.
- 3 Vö. Csáky, Moritz: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee? In: *Ungarn und Österreich unter Maria Theres und Joseph II.* Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Szerk.: Anna M. Drabek, Richard G. Plaschka, Adam Wandruszka, Wien 1982. 71-89.
- 4 Bleyer, Jakob: A hazai németiség. *Budapesti Szemle* 169 (1917), 428-441.
- 5 Uo.
- 6 Vö. Schwind, Hedwig: Jakob Bleyers Eintritt in den Kampf für das ungarländische Deutschtum. In: *Südostdeutsche Forschungen* Bd. I. München 1936.
- 7 Uo. 104.
- 8 Kovács, Alajos: A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest 1936. 3.
- 9 Tilkovszky, Loránt: Magyarság és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon (1919-1945). In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Budapest 1984. 345.
- 10 *Sonntagsblatt* 1992. aug. 17.
- 11 *Budapesti Szemle* 169 (1917).
- 12 Brandsch, Rudolf: Das Deutschtum außerhalb des Deutschen Reiches während der letzten 10 Jahre. In: *Deutsche Einheit – Deutsche Freiheit*. Gedenkbuch der Reichsregierung zum 10. Verfassungstag. Berlin 1928. 209.
- 13 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) Bonn, Pol. Abt. I. A Österreich 104, Bd. XVI., Tatsachenbericht über die Zustände des Deutschtums im ehemaligen Ungarn seit dem Zusammenbruch. Erstattet von Rudolf Brandsch am 5. 7. 1919.
- 14 Vö. *Neue Post* novemberi és decemberi számaival.
- 15 *Neue Post* 1920. szept. 12. és *Sonntagsblatt* 1922. szept. 17.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 1.sz.

- 16 PA AA Deutsche Gesandtschaft in Budapest 164, Boltzes Bericht an die Reichskanzlei. 22. 11. 1924. nov. 22.
- 17 PA AA Deutsche Gesandtschaft in Budapest 164, Heinrich Köhlers Bericht über die genossenschaftliche Tätigkeit der Wirtschaftskanzlei. s. d.
- 18 Vö. *Sonntagsblatt* 1921. évfolyamával.
- 19 PA AA Deutsche Gesandtschaft in Budapest 130, Bleyer levele Braun von Stummnak, s. d.
- 20 Vö. Bellér, Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest 1975.
- 21 PA AA Deutsche Gesandtschaft in Budapest 129, Bleyer emlékirata a német birodalmi kormányhoz, 1923. május.
- 22 Kovács, Alajos: *i. m.* 46. és köv.
- 23 Uo. 38. és köv.
- 24 Vö. Bellér Béla: Az ellenforradalom első éveinek nemzetiségi politikája (1923-1929). *Századok* 107 (1973). 644-686.
- 25 Pieper, Helmut: *Die Minderheitenfrage und das Deutsche Reich 1919-1933/34*, Frankfurt/Wien 1974, 95. és köv.
- 26 PA AA Deutsche Gesandtschaft in Budapest 128. Haniel von Haimhausen államtitkár válasza a budapesti német követnek. 1922. július 18.
- 27 Höpfner, Hans-Paul: *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Frankfurt/Bern 1983. 242. és köv.
- 28 Stresemann a budapesti német követségnek 1927. november 3. In: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 7918-1945*, Göttingen 1970-1981 Serie B, Bd. VII. 159.
- 29 Gróf Bethlen István titkos iratai. Szerk.: Juhász Gyula, Karsai Elek, Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Budapest 1986. 321-322.
- 30 Vö. Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930-1931). *Századok* 111 (1977) 270-319.
- 31 Bundesarchiv Koblenz, NL 122 Haushofer 945 b, Bleyer levele Haushoferhoz 17. 4.1933. április 17.
- 32 *Mißtrauische Nachbarn. Deutsche Ostpolitik 1919-1970*. Dokumentation und Analyse. Szerk.: Hans-Adolf Jakobsen, Düsseldorf 1970. 58.
- 33 *Iratok a Gömbös - Hitler-találkozó (7933. június 17-18.) történetéhez*. Szerk.: Karsai Elek, Budapest 1961. 14. és köv. 33.
- 34 Vö. *Deutscher Volkskalender für das Jahr 1933*. 45.
- 35 Gratz, Gustav: *Deutschungarische Probleme*. Budapest 1938. 89.

MÁRTA FATA

MINORITY CONCEPTIONS AND POLITICS OF JAKAB BLEYER (1917-1933)

It was Jakab Bleyer, a professor of Germanistic in Budapest, to raise the first his voice for German minority in Hungary. In his program of 1917, in which he strived after the necessary coexistence of Hungarians and Germans, he considered the German minority as part of the Hungarian nation from political and constitutional point of view, but also as a part of a larger cultural and ethnic community of Germans in a broader sense. This double linkage determined Bleyer's entire political activity. After 1920, although the external and internal possibilities of a German mass movement in Hungary were rather unfavourable, he managed to start the process of self-organization of Hungarian Germans by creating economic, cultural and political centres of their own. The autonomous inner development of German minority reached its zenit in the 30s, in the very decade when German minorities became tools of revisionism in Hungary and Germany as well as in other countries, which led to the abuse of their movement. Bleyer's personal generosity was a determinative factor of the integration process of Germans in Hungary. After the fall of Hungary's liberal minority policy, when he lost his illusions in joining loyalty to Hungarian state with German minority identity, he dedicated himself to the representation of the interests of German minority. From then until his death in 1933 this aspect was of

primary interest for him, but it did not mean the abandonment of compromises with the majority nation. Bleyer continued to strive after a peaceful coexistence of the two peoples, by forming Hungary's Germans into an active minority, which could have played the role of a natural political, economical and cultural bridge between Hungary and Germany.